

TOEKOMSTVISIE VOOR EEN GESLAAGDE LANDBOUWTRANSITIE

**HOE ECOLOGISCHE LANDBOUW DE SECTOR WEER
BLOEIEND, GEZOND EN SUCCESVOL KAN MAKEN**

GREENPEACE

In dit wenkend perspectief schetsen wij met plezier en toewijding een hoopvol toekomstbeeld voor de Nederlandse landbouwsector in 2040. Dit perspectief is gebaseerd op wetenschappelijke bronnen, eerdere publicaties (en ervaringen van boeren uit de praktijk). Met deze visie doen we een handreiking naar boeren en willen we de politiek inspireren om de huidige patstelling te doorbreken en nú te kiezen voor een werkelijke omslag. Een definitief einde aan het eindeloos vooruitschuiven van problemen, het vooropstellen van winst van grote bedrijven en het steeds weer stappen in de valkuilen van technische schijnoplossingen. Laat dit het begin zijn van een hoopvol en geslaagd landbouwtijdperk.

© Yana Tatevosian

Wat de Nederlandse landbouw ons tot nu toe heeft gebracht

Eerst even dit: ons industriële landbouwmodel trekt een veel te grote wissel op onze planeet^{1 2}: De opgaven rond stikstof, bodemkwaliteit, water, klimaat en dierenwelzijn waar we de komende jaren mee te maken gaan krijgen zijn verlamdend groot. Europa is het snelst opwarmende continent ter wereld, met extreem weer en veranderende neerslagpatronen als gevolg³. Nederlandse boeren en telers worden hier nu al door geraakt^{4 5}.

© CreativeNature_nl

Het huidige landbouwmodel heeft de voedselproductie de afgelopen decennia enorm weten op te schroeven. Maar, dat voordeel valt in het niet bij de bijkomende nadelen: ontbossing, de uitstoot van broeikasgassen, overmatig watergebruik en een afnemende biodiversiteit. Ook in Nederland zijn de grenzen van wat de natuur en ons milieu aankan, ruim overschreden.

Ons huidige dieet, met veel (rood) vlees, vetten en geraffineerde suikers, maar ook de manier waarop ons voedsel wordt geproduceerd, leidt bovendien tot risico's voor onze gezondheid⁶.

Wat de Nederlandse landbouw ons kan brengen

In dit toekomstperspectief schetsen wij een landbouwmodel dat de huidige problemen bij de wortel aanpakt, dier- en natuurvriendelijk is en financieel aantrekkelijk is voor boeren. Wij zijn ervan overtuigd dat als we samenwerken, we een voedselsysteem kunnen creëren dat mensen voedt én de diversiteit van het leven op aarde beschermt en herstelt. Tegelijkertijd respecteert het de ecologische grenzen en houdt het de boerenstand overeind. Er zullen juist méér boeren komen, die minder vee houden en toch een goede boterham kunnen verdienen. Nu inzetten op een omslag is een uitstekende maatschappelijke 'business case'.

© Caner GUEVERA / Greenpeace

ECOLOGISCHE LANDBOUW

Ecologische landbouw^{7 8} combineert moderne wetenschap en innovatie met respect voor de natuur en biodiversiteit. Deze vorm van landbouw kan worden toegepast op zowel kleine als grote bedrijven. Het is divers, veerkrachtig en kennisintensief. Bovendien is het laag in 'inputs', zoals kunstmest en pesticiden en het gebruik van fossiele brandstoffen. Deze vorm van landbouw vraagt om een systemische aanpak van de manier waarop voedsel wordt geproduceerd: van het veld tot in de regio. Dit zorgt voor gezonde landbouw en gezond voedsel. Ecologische landbouw beschermt de bodem, het water en het klimaat; onder meer doordat de veestapel drastisch krimpt. Het vervuult het milieu niet met chemische middelen en gebruikt geen genetisch gemanipuleerde gewassen. Ecologische landbouw plaatst mensen op de eerste plaats. Boeren, consumenten, producenten en gemeenschappen zijn het middelpunt. Grote bedrijven niet meer.

DUIDELIJKE KEUZES

De natuur- en stikstofcrisis, maar ook de klimaat- en de watercrisis laten zien dat er op korte termijn ingrijpende keuzes moeten worden gemaakt. Lastig, maar ook duidelijk. In dit toekomstbeeld schetsen we een hoopgevend perspectief voor de Nederlandse landbouw in 2040, gebaseerd op de principes van ecologische landbouw. We bieden randvoorwaarden om dit perspectief te realiseren, waarbij we gebruik maken van de vele kennis die al voorhanden is. Voor alle voorwaarden putten wij uit rapporten en documenten die de afgelopen jaren al door verschillende relevante organisaties en experts zijn gepubliceerd. Droom vooral even weg bij het toekomstbeeld dat we hieronder schetsen, maar realiseer ook dat het geen illusie is. Deze omslag is noodzakelijk, wenselijk én haalbaar.

© De federatie van agro-ecologische boeren
- Saskia van Gelderen

VISIE: De Nederlandse landbouw in 2040

Plottwist: in 2040 is ons Nederlandse landbouw- en voedselsysteem niet meer een oorzaak, maar een oplossing voor de natuur- en klimaatcrisis

Als we in 2040 terugkijken, heeft ons Nederlandse landschap de afgelopen 15 jaar een ware metamorfose ondergaan⁹. Het is een lappendeken geworden van verschillende soorten akkerbouw en extensieve veeteelt, passend bij de karakteristieken van elke specifieke regio¹⁰. Stroken- en wisselteelt met bloemrijke randen, kruidenrijk grasland, voedselbossen en permacultuur zijn daar een belangrijk onderdeel van geworden.

Beter gebruik van onze akkers

Vrijwel alle beschikbare landbouwgrond (akkers) wordt gebruikt voor de teelt van voedsel voor mensen, niet langer voor veevoer. We gaan minder bloemen, bollen en sierplanten telen. Diversiteit en een gezonde bodem staan centraal. Op deze manier beschermen we niet alleen de natuurlijke habitats die vitaal zijn voor de bescherming van de biodiversiteit, we profiteren ook van wat de natuur in ruil biedt. Denk aan natuurlijke plaagbestrijding, waterzuivering en koolstofopslag. Alle dieren komen buiten en kunnen hun natuurlijke gedrag vertonen: varkens kunnen wroeten, kippen kunnen scharrelen en kalfjes blijven bij de koe. Tussen alle akkers, graslanden met koeien en landerijen staan

tegenwoordig weer meer dan 200.000 kilometer hagen, heggen en houtwallen en de lengte neemt nog steeds toe¹¹. Meer, en extensieve, weidegang op kruiden- en bloemrijk grasland, een verhoogd waterpeil en later maaien zorgt voor een grotere overlevingskans van weidevogels.

(Bio)diversiteit floreert

Ecologisch beheerde bermen en dijken dragen bij aan verbinding tussen natuurgebieden en vormen een walhalla aan wilde bloemen, bijen en vlinders¹². Het aantal boeren neemt ook sinds 2030 eindelijk weer toe^{13,14}, met vooral akkerbouwers, tuinders, gemengde bedrijven¹⁵ en bos-landbouwers¹⁶. Diversiteit in zowel zaden en gewassen op bedrijfsniveau tot de soortenrijkdom op landschapsniveau staat weer centraal. De overheid heeft de regie op ruimtelijke ordening gepakt en de afgelopen jaren veel grond opgekocht¹⁷ om de omslag naar duurzame landbouw te stimuleren, maar ook voor de aanleg van bossen en het verbinden van natuurgebieden. Boeren zijn steeds vaker niet meer de eigenaar van hun grond, maar hebben dit onder duurzame voorwaarden (en tegen lagere prijzen) langdurig in bruikleen van de Nationale en provinciale Grondbanken. Of ze werken in dienst van gezinnen die samen eigenaar zijn van het bedrijf. Een groot voordeel voor jonge en startende boeren die geen miljoenen meer hoeven te lenen om een bedrijf te kunnen starten of overnemen.

Overheid is betrouwbaar en voorspelbaar

Het vertrouwen van boeren in de overheid en de consument is weer hersteld door een stabiel en duidelijk langetermijnbeleid. De overheid is betrouwbaar: boeren en ketenspelers weten waar ze aan toe zijn. Boeren produceren nu voornamelijk voor de Nederlandse markt en de ons omringende landen België en Duitsland. De diversiteit in het aanbod van Nederlandse producten in de detailhandel is enorm vergeleken met 20 jaar geleden! Meer dan 80 procent van de producten in de supermarkten is afkomstig van Hollandse bodem. Van soja- en lupinebonen tot maïs, peulen, en noten en van Nedertarwe voor ons brood tot appels, peren en druiven: het wordt allemaal geproduceerd door Nederlandse boeren. Het aanbod in de supermarkt, (school)kantines en restaurants is veel gezonder geworden en voedselverspilling is flink teruggedrongen. We eten voornamelijk met de seizoenen mee. Mede doordat promotie van vlees- en zuivelconsumptie aan banden is gelegd¹⁸, is de consumptie van dierlijk eiwit drastisch

afgenomen: de vleesconsumptie is gedaald tot gemiddeld 300 gram per persoon per week. En we eten nog zo'n 630 gram zuivel per persoon per week¹⁹. Doordat koeien worden gevoed op kruidenrijk grasland, en varkens en kippen met gewasresten en resten uit voedselabrieken²⁰, is de import van krachtvoer zoals soja uit verre landen uitgebannen, wat eraan heeft bijgedragen dat de voetafdruk van Nederland op wereldwijde ecosystemen teruggebracht is naar nul.

Kortere ketens en gegarandeerde prijzen

De ketens zijn korter geworden waardoor er meer verbinding is ontstaan tussen boer en consument. Veel consumenten hebben zich aangesloten bij CSA's²¹, foodcoops²² of Herenboerderijen²³, waar ze samen vorm geven aan de manier waarop hun voedsel wordt geproduceerd. Steden en dorpen hebben bruisende kernen met markten waar voedsel uit de directe omgeving wordt verkocht. Er zijn nieuwe spelregels in de markt geïntroduceerd, waardoor de macht van grote bedrijven is gebroken en boeren gegarandeerd goede en kostendekkende prijzen voor hun producten krijgen. Ook worden ze betaald voor (effectief^{24,25}) natuur- weidevogel- en landschapsbeheer en andere maatschappelijke diensten, op basis van langjarige financiële zekerheid.

Natuurlijke plaagbestrijding en gesloten kringlopen

Van chemisch pesticidengebruik is in Nederland geen sprake meer, natuurlijke plaagbestrijding is de nieuwe norm geworden. Kringlopen worden zo lokaal mogelijk gesloten. Nutriënten worden maximaal teruggewonnen uit het riool. Fosfaat komt dan bijvoorbeeld niet meer uit mijnen, of indirect via geïmporteerd veevoer, maar uit menselijke urine. De kunstmestfabrieken in Nederland zijn nu verantwoordelijk voor de goede verdeling van de in Nederland aanwezige natuurlijke (humane) meststoffen en compost onder boeren. Stikstof wordt gebonden via groenbemesters als peulvruchten, boekweit en grasklaver. Ook vegan landbouw^{26,27} is flink uitgebreid.

Klimaatimpact landbouw en landgebruik daalt

De klimaatimpact van de Nederlandse landbouw en landgebruik is flink gedaald. Onder meer door geen kunstmest meer te gebruiken, minder vee te huisvesten, een toename van koolstofopslag in de bodem en uitbreiding van het bosoppervlak. Ook de Nederlandse glastuinbouw is onherkenbaar veranderd. Gas is volledig vervangen door aardwarmte en warmtepompen, en natuurlijk heel veel besparing. Ook is de duurzame productie van natuurlijke grondstoffen als stro en hennep voor de bouw opgeschaald. De landbouw is een aantrekkelijke sector geworden om in te werken en wordt ondersteund door technologie die samenwerkt met de natuur. Er vliegen regelmatig drones boven landbouwgronden, die een belangrijke rol spelen in het vroeg signaleren van plagen en ziektes. Robots helpen met het wieden van onkruid²⁸. Kwekers gebruiken hun kennis over genen en erfelijkheid om nieuwe variëteiten te selecteren uit natuurlijke kruisingen. Dit helpt boeren om meer voedsel te verbouwen in een veranderend klimaat, zónder de risico's van knippen en plakken met genen.

Veehouderij weer in balans met de natuur

De veehouderij is dierwaardig en dieren hebben de ruimte, maar ze hebben ook een andere rol in het voedselsysteem: ze zetten gras om in

© deepblue4you

eiwitten, helpen bij natuurbeheer, verwerken reststromen. We houden niet meer dieren dan we van eigen grond kunnen voeden, en daardoor is de stikstofuitstoot van de veehouderij drastisch teruggedrongen²⁹. Natuurgebieden zijn vergroot en met elkaar verbonden³⁰, rivieren stromen vrij en de biodiversiteit is zich op veel plekken aan het herstellen. Soorten zoals het gentiaanblauwtje, de bosanemoon, de tapuit, de sperwer en het paapje nemen weer in aantallen toe, terwijl stikstofminnende soorten zoals brandnetels, bramen en het pijpenstrootje duidelijk op hun retour zijn in natuurgebieden. Het wemelt overal weer van de insecten, vogels en andere soorten.

Slimmer omgaan met water

Ecologische landbouw is gericht op het beschermen van grond- en oppervlaktewater tegen vervuiling en maakt zo efficiënt mogelijk gebruik van water. Omdat een gezonde bodem – met veel bodemleven – centraal staat houdt deze ook meer water vast: en is daardoor beter bestand tegen extreem weer door klimaatverandering. Koeien grazen in de uiterwaarden van rivieren om het gras kort te houden, wat helpt bij het reguleren van hogere waterstanden³¹. In de veenweidegebieden is het waterpeil structureel verhoogd waardoor bodemdaling en de uitstoot van CO₂ is verminderd. Een deel is teruggegeven aan de natuur, waardoor ook de habitats van weidevogels zijn verbeterd. Melkveehouders zijn hiervoor gecompenseerd en sommige zijn overgestapt op andere koeienrassen, of naar het duurzaam telen van bijvoorbeeld cranberries of lisdodde. De grutto maakt zijn naam weer waar als nationale vogel.

De scheiding tussen natuur en landbouw³² is opgeheven: natuur en landbouw gaan weer hand in hand.

Deze transitie naar een geheel ander landbouw- en voedselsysteem vroeg om een grote investering, maar het heeft ons als maatschappij véél meer opgeleverd^{33 34}. Als we terugkijken naar waar we nu staan is ons land er mooier, groener en gezonder van geworden. Voor onszelf én voor toekomstige generaties.

De randvoorwaarden om deze toekomst te realiseren

Dit hoopvolle, succesvolle en haalbare toekomstbeeld vraagt om directe en fundamentele actie van meerdere ministers en ministeries. Waaronder het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur. Maar zeker ook Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Financiën, Economische Zaken en Onderwijs.

© Raylpscombe

Onze oproep

Formuleer gezamenlijk een aantrekkelijke langetermijnvisie voor de landbouwsector en het landelijk gebied voor zowel de middellange als de lange termijn (2040) en een slim en effectief^{35,36} plan van aanpak om daar te komen, waarin:

- brede maatschappelijke welvaart en dierwaardigheid centraal staan, in plaats van het belang van grote bedrijven;
- heldere tussendoelen worden geformuleerd, waar nodig regionaal;
- een duidelijke koers voor de komende 15 - 25 jaar³⁷ wordt gegeven, wat boeren en bedrijven in de keten helderheid geeft om (langetermijn)-investeringen te doen
- wordt gebroken met padafhankelijkheid³⁸;
- duidelijkheid wordt gegeven over activiteiten die niet meer in die toekomst passen;
- rekenschap van de internationale dimensie wordt gegeven³⁹.

Randvoorwaarden waaraan moet worden voldaan zijn het onder andere het klimaatakkoord van Parijs⁴⁰ waarbij Nederland al in 2040 klimaatneutraal moet zijn, de SDG's^{41,42}, de Vogel- en Habitatrichtlijn⁴³, het Natuurnetwerk Nederland⁴⁴ de Nationale Bossenstrategie en de Kaderrichtlijn Water⁴⁵, de Natuurherstelwet⁴⁶ en de Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework.

© Elizabeth Dalziel / Greenpeace

© Marten van Dijk / Greenpeace

Het Eerlijke Verhaal

Boeren hebben recht op het eerlijke verhaal. Er zullen op de korte termijn ingrijpende en soms pijnlijke keuzes moeten worden gemaakt om het aantal veedieren terug te dringen om de natuur te beschermen, ons water schoon te houden en aan onze klimaatverplichtingen te voldoen. Daarom is het belangrijk dat al in een vroeg stadium scherp wordt gemaakt wie de mogelijke verliezers van deze omschakeling zijn en er wordt gezorgd voor een goed vangnet dat bestaat uit erkenning, een eerlijke en rechtvaardige vergoeding en een open dialoog.

Deze keuzes zullen ruimte bieden voor een werkelijk wenkend perspectief, maar alleen als de overheid aanstuurt op de noodzakelijke omslag naar een volhoudbaar landbouwsysteem: ecologisch, met minder vee en méér boeren. Het is dan ook cruciaal dat boeren die mee willen in de omslag daartoe maximaal worden ondersteund en dat voorlopers worden beschermd.

Naast het inzetten van instrumenten als normeren en beprijzen, kunnen we denken aan het (opnieuw) instellen van een transitiefonds waaraan grote bedrijven en banken⁴⁷ verplicht moeten bijdragen. En zeker ook de inzet van de Nationale en provinciale Grondbanken, die boeren helpen om grond langdurig en onder duurzame voorwaarden, te pachten, aan te kunnen kopen, te ruilen of af te waarderen.

“HET HUIDIGE LANDBOUWSYSTEEM IS IN ALLE OPZICHTEN UITGEPUT. WIJ KUNNEN IN ONS DICHTBEVOLKTE LAND DE GEZONDE VOORBEELDSTADTUIN VAN DE WERELD WORDEN, WAAR VOEDSELPRODUCTIE, WONEN, NATUUR, RECREATIE, ZORG EN BEHOUD VAN NATUURLIJKE HULPBRONNEN SAMENKOMEN.”

Bert van Ruitenbeek, directeur Stichting Demeter

Daarnaast is het noodzakelijk om goed voedselbeleid te voeren en financiële prikkels in te zetten om duurzame consumptie en productie te stimuleren. Hierbij is het cruciaal dat het ‘vervuiler betaalt principe’ wordt gehanteerd^{48 49 50 51}.

Ook moet het verdienmodel voor duurzame landbouw en de machtspositie van boeren en telers eindelijk worden versterkt. Dit betekent ook dat vrijhandelsverdragen die oneerlijke concurrentie in de hand werken, worden geblokkeerd. Financieringsstromen (subsidies/ leningen) van intensieve landbouw en veehouderij moeten naar ecologische landbouw en veehouderij worden omgebogen. Ook investeringen in onderzoek naar biologische en agro-ecologische landbouw en educatie^{52 53} zijn cruciaal.

Vertragende factoren om scherp op te zijn

Door de grote invloed van de agri-lobby in zowel Brussel als Den Haag en de inzet van verdragingsacties is de pushback op verduurzaming enorm^{54 55 56}. Dat is geen wonder: de agro-industrie is een miljardenindustrie^{57 58 59}. Pogingen om draagvlak voor een échte omslag te creëren hebben hierdoor helaas nog weinig succes gehad.

Het landbouwakkoord, dat de zo verlangde stip aan de horizon was en jonge boeren en tuinders perspectief had moeten bieden, is geklapt omdat LTO van tafel liep⁶⁰. En minister op minister heeft nagelaten met een serieus, wenkend langetermijnperspectief te komen voor de landbouwsector. Als er niets fundamenteels verandert, heeft dat niet alleen grote gevolgen voor natuur en klimaat, maar zal de sector de komende jaren door de ene na de andere crisis moeten worden gesleept en de boerenstand (vooral de kleinere bedrijven) nog verder afnemen⁶¹: Sinds het jaar 2000 is het aantal boerenbedrijven bijna gehalveerd⁶². De enige winnaars zijn de grootste bedrijven, de veevoer- en pesticidenfabrikanten, verwerkers (zoals zuivelproducenten en slachterijen), grondstoffenhandelaren, banken als Rabobank en de supermarkten.

Een succesvolle toekomst in de landbouw is noodzakelijk, wenselijk én haalbaar

Een andere manier van voedsel produceren is écht mogelijk, zo laat een grote groep voorlopers^{63 64 65 66 67 68 69 70 71 72} en een groeiende stapel rapporten en analyses^{73 74 75 76 77} zien. Maar daarvoor is wel politieke lef nodig van meerdere ministers en ministeries. Een integrale oplossing vraagt niet alleen een omslag in de landbouw, maar vraagt ook om investeringen in het onderwijs en voldoende geld voor een rechtvaardige transitie en een goed verdienmodel voor de vele boeren van de toekomst.

“LET’S MAKE BIOLOGISCH GANGBAAR AGAIN. DE ‘ZOGENAAMD’ GANGBARE LANDBOUW ZOU CHEMISCHE LANDBOUW MOETEN HETEN EN BIOLOGISCH, WAT EEUWENLANG GEBRUIKELIJK WAS, ZOU WEER GANGBAAR MOETEN ZIJN. EEN EERLIJKE BENOEMING IS EEN ZEER BELANGRIJKE OMSLAG, WAARDOOR BOEREN EN CONSUMENTEN ANDERS GAAN HANDELEN.”

Mees Visser, Boerderij Landzicht

© De federatie van agro-ecologische boeren - Saskia van Gelderen

Eindnoten

- 1 <https://www.stockholmresilience.org/publications/publications/2017-10-31-agriculture-production-as-a-major-driver-of-the-earth-system-exceeding-planetary-boundaries.html>
- 2 <https://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries.html>
- 3 <https://www.eea.europa.eu/publications/european-climate-risk-assessment>
- 4 <https://nos.nl/artikel/2533888-extreem-weer-steeds-groter-probleem-voor-nederlandse-appels-en-peren>
- 5 <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2024/05/03/ruim-helpt-van-akkerbouwers-kampt-met-opbrengstderving-door-weerextremen>
- 6 https://www.greenpeace.org/static/planet4-international-stateless/2018/03/698c4c4a-summary_greenpeace-livestock-vision-towards-2050.pdf
- 7 <https://edepot.wur.nl/258457>
- 8 <https://storage.googleapis.com/planet4-international-stateless/2016/12/b254450f-food-and-farming-vision.pdf>
- 9 Land in zicht, Urgenda, via: <https://www.youtube.com/watch?v=RtCEu3KumCg>
- 10 <https://edepot.wur.nl/546346>
- 11 <https://www.nu.nl/klimaat/6184724/nederlandse-landschap-verloor-225000-kilometer-heg-roep-om-herstel-groeit.html>
- 12 <https://www.vlinderstichting.nl/actueel/nieuws/nieuwsbericht/ook-over-naar-meer-ecologisch-beheer-van-bermen-en-groenstroken>
- 13 <https://caringfarmers.nl/wp-content/uploads/2024/02/240227-MKBA-dierwaardige-veehouderij.pdf>
- 14 <https://research.wur.nl/en/publications/de-duurzaamheid-van-de-nederlandse-landbouw-1950-2015-2040>
- 15 Boeren die agroforestry bedrijven
- 16 <https://www.agroforestrynetwerk.nl/>
- 17 <https://www.vogelbescherming.nl/actueel/bericht/overheid-koop-grond>
- 18 <https://www.greenpeace.org/static/planet4-eu-unit-stateless/2021/04/20210408-Greenpeace-report-Marketing-Meat.pdf>
- 19 <https://www.greenpeace.org/static/planet4-netherlands-stateless/2019/11/fb5fa226-minder-is-meer.pdf>
- 20 <https://www.greenpeace.org/static/planet4-international-stateless/2013/02/eb121e99-ecological-livestock-2.pdf>
- 21 <https://csanetwerk.nl/wat-is-een-csa/>
- 22 <https://www.odin.nl/>
- 23 <https://herenboeren.nl/>
- 24 <https://www.rekenkamer.nl/publicaties/rapporten/2021/12/14/waar-is-de-grutto>
- 25 <https://www.boerennatuur.nl/actueel/boodschap-voor-een-nieuw-kabinet/>
- 26 <https://biocyclische-veganlandbouw.nl/>
- 27 <https://nederlandveganland.nl/Nederland-Veganland.pdf>
- 28 <https://www.change.inc/agri-food/onkruid-wiedende-robots-helpen-boeren-van-de-gifspuit-af-40924>
- 29 Alle sectoren, dus ook verkeer, industrie en de luchtvaart moeten bijdragen aan de oplossing. Dat betekent dat ook deze grote vervuilers hun uitstoot flink hebben teruggebracht.
- 30 <https://www.wwf.nl/globalassets/pdf/lpr/living-planet-report-nl-2023-kiezen-voor-natuurherstel.pdf>
- 31 <https://edepot.wur.nl/546346>
- 32 <https://www.wur.nl/nl/nieuws/hoe-natuur-en-landbouw-twee-gescheiden-werelden-werden.htm>
- 33 <https://esb.nu/verduurzaming-veehouderij-betaalt-zich-maatschappelijk-uit/>
- 34 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_22_3747
- 35 <https://ontspannennederland.nl/>
- 36 <https://natuurenmilieu.nl/app/uploads/Factsheet-voor-snelle-stikstofreductie.pdf>
- 37 <https://agractie.nl/wp-content/uploads/2023/12/20231101-Visiedocument-Agractie.pdf>
- 38 <https://www.pbl.nl/uploads/default/downloads/pbl-2018-naar-een-wenkend-perspectief-voor-de-landbouw-2717.pdf>
- 39 <https://www.onslevendlandschap.nl/documenten/rapporten/2021/03/19/langetermijnverkenning-stikstofproblematiek>
- 40 <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>
- 41 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:31992L0043&from=EN>

- 42 <https://sdgs.un.org/goals>
- 43 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009L0147&qid=1466520663238&from=EN>
- 44 <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/natuur-en-biodiversiteit/natuurnetwerk-nederland>
- 45 <https://www.rivm.nl/sites/default/files/2018-11/KaderrichtlijnWater.pdf>
- 46 <https://www.consilium.europa.eu/nl/press/press-releases/2024/06/17/nature-restoration-law-council-gives-final-green-light/>
- 47 <https://www.greenpeace.org/static/planet4-netherlands-stateless/2023/05/a344223c-leeswijzer-schadeclaim-rabobank.pdf>
- 48 https://nl.wikipedia.org/wiki/True_Cost_Accounting
- 49 <https://www.wur.nl/nl/project/echte-en-eerlijke-prijs-voor-duurzame-producten.htm>
- 50 <https://tappcoalitie.nl/eerlijke-vleesprijs>
- 51 <https://transitiecoalitievoedsel.nl/stimuleer-duurzaam-boeren-gezond-eten-en-eerlijk-afrekenen/>
- 52 <https://www.jongeklimaatbeweging.nl/wp-content/uploads/2022/01/JKB-Duurzame-Landbouw-transitieplan.pdf>
- 53 <https://www.biohuis.org/wp-content/uploads/2024/01/Doorontwikkeling-van-de-biologische-sector.pdf>
- 54 <https://www.foodlog.nl/artikel/welke-kant-valt-de-nieuwe-politieke-werkelijkheid-in-europa-op/>
- 55 <https://www.politico.eu/article/eu-food-security-affordability-exports-farming-agricultural-agenda/>
- 56 <https://www.nrc.nl/nieuws/2024/09/06/hoe-trumps-wereld-invloed-kreeg-op-het-nederlandse-stikstofbeleid-a4864808>
- 57 <https://www.boerenbusiness.nl/artikel/10876449/welke-agri-bedrijven-staan-in-quote-500>
- 58 <https://www.greenpeace.org/international/press-release/58426/food-security-agribusiness-rich-crisis/>
- 59 <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/terwijl-de-boer-zwoegt-verdienen-grote-bedrijven-goud-geld-aan-hun-harde-werk~bff0f638/>
- 60 <https://nos.nl/artikel/2479735-landbouwoverleg-geklapt-partijen-willen-niet-verder-praten-zonder-ito>
- 61 <https://decorrespondent.nl/14555/als-bbb-haar-stikstofplannen-doordruwt-zullen-de-meeste-boeren-verdwijnen/d7c69f45-49b9-0381-1717-4f9c87a97edd>
- 62 <https://www.staatvanlandbouwnatuurenvoedsel.nl/kerncijfers/aantal-bedrijven/>
- 63 <https://www.federatieagroecologischeboeren.nl/>
- 64 <https://toekomstboeren.nl/over/>
- 65 <https://stichtingdemeter.nl/>
- 66 <https://www.noshitfood.nl/>
- 67 <https://caringfarmers.nl/>
- 68 <https://re-generation.cc/longread/wat-is-regeneratieve-landbouw/>
- 69 <https://bionext.nl/>
- 70 <https://biocyclische-veganlandbouw.nl/>
- 71 <https://www.agroforestrynetwerk.nl/>
- 72 <https://herenboeren.nl/>
- 73 <https://agriculture.co.uk/iddri-report-ten-years-agroecology-europe/>
- 74 <https://edepot.wur.nl/258457>
- 75 <https://www.greenpeace.org/nl/natuur/308/minder-vlees-en-zuivel-voor-een-betere-wereld-en-een-gezonder-leven/>
- 76 <https://youtu.be/2eG5I1xHn40>
- 77 Zie ook overige bronnen in dit document

© Fred Dott / Greenpeace

GREENPEACE

Colofon

Onderzoek: Bart van Opzeeland en Hilde Anna de Vries

Tekst: Eveline Gillot en Hilde Anna de Vries

Oktober 2024

Stichting Greenpeace Nederland

info@greenpeace.nl

Dit document is met zorg samengesteld door medewerkers van Greenpeace Nederland. De teksten, bronnen en opmaak van dit rapport zijn gecontroleerd door de medewerkers van Greenpeace Nederland. Mocht u desondanks een fout tegenkomen, laat het ons dan weten via info@greenpeace.nl.